

ՊԱՏԺԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ԴԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Հ. Մ. ՆԱԶԻԿՅԱՆ

Քրեական պատիժը և դրա նպատակները քրեական իրավունքի գիտության ու պատմության առավել բարդ, սկզբունքային և վիճելի խնդիրներից են, որոնց տեսական հարցերը մանրամասն վերլուծության են ենթարկվել իրավաբանական գրականության մեջ: Պատժի նպատակների սահմանումն ու դրանց ճիշտ ըմբռնումը հնարավորություն է տալիս պարզել պատժի սոցիալական էությունը և արդյունավետ կիրառել այն: Պատժի նպատակն այն փաստական արդյունքն է, որին ձգտում է պետությունը՝ դատապարտելով հանցագործին և կիրառելով նրա նկատմամբ այս կամ այն քրեական պատիժը: Պատժի նպատակների հիմնախնդիրը ոչ միայն և ոչ այնքան իրավաբանական, որքան փիլիսոփայական է, որը դարերի ընթացքում (հնագույն ժամանակներից մինչև, անգլիական և ֆրանսիական հեղափոխությունները) զբաղեցրել է ժամանակի խոշորագույն փիլիսոփաների միտքը: Դեռևս XIX դարում այս խնդրին նվիրված էին 24 ինքնուրույն փիլիսոփայական համակարգեր և ավելի քան 100 իրավաբանական հայեցակետեր¹: XX-րդ դարում նույնպես գիտական միտքն այս խնդրի շուրջ նոր զարգացում ապրեց:

Պատժի նպատակների վերաբերյալ տեսությունների մեծամասնությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու հիմնական ուղղությունների: Առաջին պատժի բացարձակ տեսություններ, որոնք պատժի նպատակը համարում են անցյալին ուղղված բացարձակ գաղափար՝ հատուցում կատարված ոտնձգության և հանցագործի պատճառած չարիքի համար (հատուցման տեսություն): Երկրորդ՝ պատժի հարաբերական տեսություններ, որոնք ուղղված են ապագային և պատիժն ընդունում են ոչ միայն որպես հանցավոր արարքից բխող, այլև դրանով պայմանավորված, պետության կողմից իրականացվող նպատակամղված գործունեություն (օգտակարության տեսություն): Այս երկու հիմնական ուղղություններից, մասնավորապես երկրորդից, բխում են նաև այլ ընդհանուր կանխման, հատուկ կանխման և խառը տեսությունները:

Հատուցման տեսությունը դարեր շարունակ ամենատարածվածն էր փիլիսոփայության մեջ: Հին Հունաստանում պատժի հատուցման գաղափարը պաշտպանում էին այնպիսի փիլիսոփաներ, ինչպիսիք էին Պյութագորասը և Արիստոտելը (կյանքի վերջին տարիներին նա փոխեց իր հայացքները): Միջնադարում այս գաղափարն էր զարգացնում իտալացի ուտոպիստ Թ. Կամպանելան: Նա կողմնակից էր հանցագործության և պատժի համապատասխանության, թալիոնի՝ «ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման» սկզբունքին:

Պատժի հատուցման տեսությունն առավել զարգացում ապրեց գերմանացի փիլիսոփաներ Կանտի և Հեգելի աշխատություններում, որոնք յուրովի հիմնավորեցին այն: Գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիր Կանտը (1724-1804 թթ.) քրեական իրավունքը սահմանում էր որպես պատժի իրավունք և այն դիտում որպես հանցագործին զրկանքների պատճառում: Նա նույնպես կողմնակից էր թալիոնի սկզբունքին՝ չարիքը պահանջում է հատուցում չարիքով, և միայն հավասարության սկզբունքով հատուցումը կարող է որոշել պատժի տեսակն ու ծավալը:

¹ *Stiu* Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. Под ред. Н. Ф. Кузнецовоѳ, И. М. Тяжковой. М., 1999, *tp* 13:

Յեզեյը (1770-1831 թթ.) ճույնապես պատիժը հիմնավորում էր որպես հանցագործության համար հատուցում: Նա գտնում էր, որ պատիժը կարող է կիրառվել միայն մարդու հանրորեն վտանգավոր գործունեության արտաքին կողմի նկատմամբ և չի կարող առնչվել նրա գիտակցությանը: Պատիժը հատուցում է բայց ոչ համարժեք հանցագործությամբ պատճառված և հանցագործին պատժելով պատճառված վնասների միջև: Փաստորեն պատժի հատուցման հեզելյան ձևակերպումը տարբերվում է իր նախորդներից այն բանով, որ Յեզեյը խոսում էր ոչ թե լիարժեք հատուցման, այլ հանցագործի կողմից խախտված իրավունքների վերականգնման մասին:

Պատժի հատուցման տեսության կողմնակիցների հետ զուգահեռ, դեռևս հնագույն ժամանակներում որոշ գիտնականներ պատժի նպատակների շարքում միայն հատուցման ընկալումը բավարար չէին համարում և պատիժը կապում էին հասարակության համար ավելի օգտակար, գործնական նպատակների հետ: Նման գաղափարներով առաջին անգամ հանդես եկավ հին հունական փիլիսոփա Պրոտագորասը (մ.թ.ա. 5-րդ դար): Ըստ նրա, «...իրավունքը խախտողին ոչ ոք չի պատժում իրավունքը խախտելու համար, նման կերպ կարող են վարվել միայն կենդանակերպ մարդիկ, ովքեր անգիտակցաբար վրեժ են լուծում: Խելամտորեն են գործում նրանք, ովքեր պատժում են ոչ թե կատարված հանցանքի համար, քանի որ կատարվածը չես վերականգնի, այլ որպեսզի պատժելով՝ ապագայում ոչ ոք իրավունքը չխախտի թե՛ նա, ով կատարել է, և թե՛ նա, ով տեսել է մեղավորին պատժված, ... պատժում են ահաբեկելու համար»²: Պրոտագորասն առանձնացնում էր նաև մեղավորների ուղղման և անուղղելի հանցագործների վնասազերծման նպատակներ:

Յին հույն փիլիսոփա Պլատոնը (մ.թ.ա. 5-4-րդ դդ.) կյանքի վերջին տարիներին պատժի նպատակը նույնպես համարում էր ահաբեկումը և հանցագործների ուղղումը, չնայած երիտասարդ հասակում այլ կարծիքի էր և գտնում էր, որ պատժի նպատակը «հանցագործությամբ արատավորված հոգու մաքրումն է»³:

Յին հույն փիլիսոփա Արիստոտելը, պատիժը հատուցում համարելով, ավելի ուշ շրջանում տարբերություն էր մտցնում պատժի և վրեժի (հատուցման) միջև: Նա վրեժը համարում էր զայրույթի և ցասման արդյունք: Պատժել զայրույթի պահին անիմաստ է. պատիժ պետք է կիրառել մեղավորին ուղղելու և հանցագործությունները կանխելու համար⁴:

Պատժի հատուցման գաղափարի դեմ նոր շրջանում հանդես եկան հոլանդացի իրավաբան, միջազգային իրավունքի գիտության հիմնադիր Յ. Յրոցիուսը (1583-1645 թթ.) և անգլիացի գիտնական Թ. Յոբբսը (1588-1679 թթ.): Նրանք պատժի նպատակները տեսնում էին ոչ թե հատուցման, այլ ահաբեկման և հանցագործների ու այլ անձանց ուղղման մեջ:

Պատժի ընդհանուր տեսության համար վճռական նշանակություն են ունեցել իտալացի լուսավորիչ-մարդասեր Զ. Բեկարիայի (1738-1794 թթ.) հայացքները: Նա, մերժելով հատուցման գաղափարը, պատժի հետ կապում էր այլ օգտակար և կիրառական նպատակներ: Բեկարիան պատժի նպատակն էր համարում «հանցագործի համար խոչընդոտների ստեղծումը, որպեսզի նա, ինչպես նաև այլ անձինք, հասարակությանը նոր վնաս չպատճառեն: Այդ նպատակով պետք է կիրառել այնպիսի պատիժ, որը հաճապատասխանի հանցագործությանը, հանցագործի համար լինի նվազ տանջալից, բայց նրա հոգեկանի վրա ունենա մեծ ազդեցություն»⁵: Բեկարիան ձևակերպեց մի սկզբունք, որը բավական մեծ ազդեցություն ունեցավ քրեական իրավունքի հետագա զարգացման վրա. «Արդյունավետ է ոչ թե պատժի խստությունը, այլ

² М. Д. Шаргородский, Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества. М., 1957, с. 35.

³ Платон, Законы. Т. 14. П., 1923, с. 838.

⁴ Sibi Arisotomel, Rhetorica. СПб., 1894, էջ 76:

⁵ Ч. Беккерия, О преступлениях и наказаниях: М., 1938, с. 243-244.

նրա անխուսափելիությունը»⁶։ Այս սկզբունքն այժմ նույնքան արդիական է, որքան ավելի քան երկու հարյուր տարի առաջ։

Բեկարիայի գաղափարներն առավել հետևողականորեն զարգացրեց գերմանացի քրեագետ Ա. Ֆոյերբախը (1775-1833 թթ.) ստեղծելով ինքնուրույն քրեաիրավական տեսություն։ Նա պատժի նպատակ էր համարում հանցագործությունների կանխումը, բայց այն կապում էր ահաբեկման հետ՝ նշելով, որ քրեական օրենքում պարունակվող պատժի սպառնալիքը պետք է ազդի պոտենցիալ հանցագործի վրա, ահաբեկի նրան և դրանով իսկ կանխի հանցագործությունը։ Նա առավել մեծ նշանակություն էր տալիս ոչ թե կոնկրետ անձի նկատմամբ պատժի գործնական կիրառմանը, այլ պատժի սպառնալիքով հանցագործի ահաբեկմանը։ Փաստորեն Ֆոյերբախը որպես պատժի նպատակ առաջնային էր համարում ընդհանուր կանխումը։

Պատժի գործնական նպատակների նշանակությունը հիմնավորող փիլիսոփայական հայեցակետերի ընդհանրացումն ավարտենք անգլիացի գիտնական Ի. Բենտամի (1748-1832 թթ.) հայացքների ներկայացմամբ։ Բենտամն առաջ էր քաշում պատիժը չկիրառելու երեք հիմնական պայմաններ։ Առաջին՝ պատիժ չի կարող կիրառվել, եթե դրանով չի փոխհատուցվում հանցագործությամբ պատճառված վնասը, երկրորդ՝ կիրառվող պատժի ծախսերը պետության համար չեն կարող լինել ավելի թանկ, քան հանցագործությամբ պատճառված վնասը, և երրորդ՝ եթե վնասը կարող է հատուցվել ավելի արդյունավետ եղանակով։ Ուստի Բենտամը կողմնակից էր այնպիսի պատիժների, որոնք պետությունից մեծ ծախսեր չէին պահանջում⁷։

Դին և միջնադարյան հայ իրավունքի հուշարձաններում, այդ թվում՝ Մխիթար Գոչի և Սմբատ Սպարապետի (Գունդստաբլ) Պատաստանագրքերում, նույնպես ազդարարվում է, որ կիրառվող քրեական պատիժը հետապնդում է որոշակի նպատակներ։ Թե՛ Մխիթար Գոչը և թե՛ Սմբատ Սպարապետը պատժի նպատակը տեսնում էին հանցավոր արարքներից հասարակությունը պաշտպանելու մեջ։ Նրանց համոզմամբ պատիժը պետք է հետապնդի ոչ միայն պատիժ-հատուցման մերկ նպատակ՝ թալիոնի սկզբունքով, այլ նաև մարդկանց կրոնաբարոյական իմաստով ուղղելու նպատակ։ Նրանք գտնում էին, որ պատիժները՝ հատկապես մարմնական, հանցագործին ուղղելու, ահաբեկելու և հատուցելու նպատակ ունեն։ Ընդ որում, հատուցումը և ահաբեկումը կիրառում է պետությունը, իսկ ուղղումը՝ գլխավորապես եկեղեցին։ Հանցագործը պատժվում է այն պատճառով, որ խախտել է օրենքը, իսկ նրա նկատմամբ նշանակված պատիժը պետք է օրինակ ծառայի ուրիշներին, նախագուշացում լինի նրանց համար։ Նրանք դեմ էին նաև պատիժները կիրառելու դաժան, մարդու արժանապատվությունը վիրավորող մեթոդներին։

Ընդհանրացնելով պատժի վերը շարադրված կիրառական նպատակները, սկզբունքորեն դրանք կարելի է նույնացնել հանցագործի ուղղման և հանցագործությունների կանխման նպատակներին։

Պատժի նպատակների և խնդիրների հարցը տասնամյակներ շարունակ քննարկվել է խորհրդային շրջանի իրավաբանական գրականության մեջ և եղել է քրեագետ իրավաբանների ուշադրության կենտրոնում։ Այս հարցի կապակցությամբ գիտնականների վեճի առարկան հանգում էր հետևյալին՝ հատուցումը համարե՞լ պատժի նպատակ, թե՛ ոչ։

Հատուցման որպես քրեական պատժի նպատակի, կողմնակիցները (Ն. Ա. Բեյլան, Վ. Գ. Սմիռնով, Ի. Ի. Կարպեց, Բ. Ս. Ուտեսկի, Պ. Պ. Օսիպով և այլք) պնդում էին, որ պատիժ նշանակվում է ոչ միայն արդեն կատարվածի, այլև հետագա հանցագործությունները կանխելու համար։ Հանցագործի նկատմամբ նշանակվում է պատիժ, որը որոշակի իմաստով կատարվածի համար հատուցումն է այն պարզ պատճառով, որ հատուցումը վերջին հաշվով պատժի բաղկացուցիչ մասն է։ Բացի այդ, դրանում հաճախ շահագրգռված է տուժող կողմը։

⁶ *Նույն տեղում էջ 373*։

⁷ *Stü M. Bentam, Избранные сочинения. Т. 1, СПб., 1867, էջ 167-173*։

Նման մոտեցման հակառակորդներն (Ա. Ա. Գերցենզոն, Ա. Ա. Պիոնտկովսկի, Ա. Լ. Ռեմենսոն, Ս. Դ. Շարգորոդսկի և այլք) իրենց հերթին պնդում էին, որ հատուցումը պատժի էությունն է և ոչ երբեք՝ նրա նպատակը: Պատժի վերջնական նպատակը միայն և բացառապես հանցագործությունների կանխումն է (պրևենցիան)⁸:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի նախագիծը իրավացիորեն հրաժարվեց պատժի նպատակների գործող օրենսդրությամբ նախատեսված ձևակերպումից, որտեղ սահմանվում է. «Պատիժը ոչ միայն մեղքի քավումն է (հատուցում հեղինակ) կատարված հանցագործության համար, այլև նպատակ ունի դատապարտվածներին ուղղել և վերադաստիարակել աշխատանքին ազնվորեն վերաբերվելու, օրենքները ճշտորեն կատարելու, համակեցության կանոնները հարգելու ոգով, ինչպես նաև կանխել նոր հանցագործությունների կատարումն ինչպես դատապարտվածների, այնպես էլ այլ անձանց կողմից» (ՀՀ 1961 թ. քր. օր. հոդվ. 20): Այս ձևակերպման անկատարություններն են, նախ՝ «մեղքի քավում» արտահայտության անորոշությունը՝ այն համարե՞լ պատժի նպատակ, ինչպես կարելի է դատել հողվածի վերնագրից, թե՞ ոչ: Երկրորդ՝ քննադատության են արժանի պատժի քաղաքականացված և բարոյականացված այնպիսի նպատակները, ինչպիսիք են՝ «աշխատանքին ազնվորեն վերաբերվելը», «օրենքները ճշտորեն կատարելը» և այլն: Երրորդ՝ պատժի նպատակների պահանջների ոչ իրատեսական ուռճացումը: Կարելի է պնդել, որ նույնիսկ դրանց տառացիորեն հետևելու դեպքում ոչ մի դատապարտյալի նկատմամբ չէին կարող իրականանալ քրեական օրենքով նախատեսված նպատակները, և այդ պատճառով նա պետք է ցմահ պատիժ կրեր: Չորրորդ՝ «ուղղում» և «վերադաստիարակում» արտահայտությունների տարանջատումը ծնում էր վեճեր դրանց բովանդակության վերաբերյալ: Մերժելով պատժի նման նպատակները և շարադրելով նորերը, կարծես թե վերջակետ է դրվում բազմամյա վեճերին:

ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդված 46-ի 2-րդ մասի համաձայն, պատիժը կիրառվում է սոցիալական արդարությունը վերականգնելու, դատապարտյալներին ուղղելու, ինչպես նաև հանցագործությունները կանխելու նպատակով: Ի տարբերություն ՀՀ 1961 թ. քր. օր. հոդված 20-ի, այս նորը նորովի է սահմանում պատժի նպատակները՝ իրականացնելով քրեական իրավունքի սահմանադրական և առաջին հերթին մարդասիրության և արդարության սկզբունքները (ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդվ. հոդվ. 10, 11): Միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ ՀՀ Սահմանադրությունն արգելում է մարդուն ենթարկել խոշտանգումների, դաժան կամ մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի և պատժի (հոդվ. 19): Սահմանադրական այս նորմից բխում է մարդասիրության սկզբունքը քրեական իրավունքում, համաձայն որի պատիժը և քրեաիրավական ներգործության մյուս միջոցները նպատակ չունեն պատճառելու ֆիզիկական տանջանքներ կամ նվաստացնելու մարդկային արժանապատվությունը (ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդվ. 11): Իհարկե, քրեական պատիժն իր էությամբ օբյեկտիվորեն կարող է պատճառել նաև ֆիզիկական կամ բարոյական զրկանքներ, բայց դրանք չեն կարող համարվել պատժի նպատակ:

Պատժի նպատակների մեջ նախագծում առաջինը սահմանվում է սոցիալական արդարության վերականգնումը: Արդարությունը գնահատվում է որպես բարոյաիրավական և սոցիալ-քաղաքական գիտակցություն՝ չարի և բարու, մարդկանց (սոցիալական խմբերի, առանձին անհատների) դերի և նրանց սոցիալական դրության, իրավունքների և պարտականությունների, կատարված արարքի և հատուցման հարաբերակցությունների մասին: Վերջինիս մասնավոր դեպք կարելի է համարել հանցագործության և պատժի հարաբերակցությունը: Վերը թվարկված հասկացությունների անհամապատասխանությունը համարվում է անարդարություն, իսկ համապատասխանությունը՝

⁸ Պատժի այս և մյուս նպատակների վերաբերյալ մանրամասն տես Ա. Ա. Понотковский, Уголовно-правовые воззрения Канта, Фейербаха и Фихте. М., 1940; его же, Учение Гегеля о государстве и праве и его уголовно-правовая теория. М., 1963; Н. А. Беляев, Цели наказания и средства их достижения. Л., 1963; Ф. М. Решетников, Уголовное право буржуазных стран. Вып. 2. М., 1966; А. А. Пионтковский, Курс советского уголовного права. Т. 3. Наказание. М., 1970; М. Д. Шаргородский, Наказание, его цели и эффективность. Л., 1973; Ф. М. Решетников, Беккария. М., 1987; А. С. Никифоров, Ф. М. Решетников, Современное американское право. М., 1990; Н. С. Таганцев, Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. Т. 2, М., 1994; Дж. Флетчер, А. В. Наумов, Основные концепции современного уголовного права. М., 1998:

արդարություն: Բայց արդարությունը բազմաբովանդակ հասկացություն է, և պատժի նպատակի դերում այն անպայմանորեն պետք է բնութագրվի իրավաբանորեն: Օրենքը, այդ թվում՝ քրեական, բովանդակում է մարդու որոշակի իրավունքներ և պարտականություններ, որոնց խախտումը միշտ դիտվում է որպես արդարության խախտում: Այդ իմաստով քրեական իրավունքի և իրավունքի այլ ճյուղերի միջև տարբերությունը հետևյալն է. հանցագործությունը, որի համար պատասխանատվությունը նախատեսված է քրեաիրավական նորմերով, համարվում է մեծագույն անարդարություն, արդարության բացառման բարձրագույն աստիճան, որը կարող է դրսևորվել, օրինակ, սպանություններով, մարմնական վնասվածքներ պատճառելով, ավազակային հարձակումներով և այլն: Պատիժն այս պարագայում դառնում է սոցիալական արդարության վերականգնման յուրօրինակ քրեաիրավական միջոց: Քրեաիրավական սանկցիայի «վերականգնողական» բնույթը սերտորեն կապված է հանցագործությամբ խախտված իրավունքների և ազատությունների առանձնահատկությունների հետ: Ուղղակի վերականգնողական բնույթ ունեն գույքային քրեաիրավական սանկցիաները (օրինակ՝ տուգանք, գույքի բռնագրավում): Բնական է, որ հանցագործությամբ պատճառված ամեն մի վնաս ենթակա չէ հավասարաթեք վերականգնման: Այսպես, ակնհայտ է, որ ոչ մի պատիժ չի կարող վերականգնել տուժողի կյանքը սպանության դեպքում կամ հանցագործությամբ առողջությանը պատճառված վնասը: Բայց, այնուամենայնիվ, դա չի նշանակում, որ այս հանցագործությունների դեպքում պատժի՝ սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակն անիրագործելի է: Սոցիալական արդարությունը նման պարագայում վերականգնվում է հանցագործի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակմամբ (օրինակ՝ երկարաժամկետ ազատազրկման դատապարտելը և պատժի բովանդակությանը համապատասխան խիստ պայմաններ ստեղծելը): Այսպիսով, պատժի բովանդակությունն այս դեպքում սոցիալական արդարության վերականգնման ինքնուրույն քրեաիրավական միջոց է:

Պատժի՝ սոցիալական արդարությունը վերականգնելու նպատակը բխում է ԴՅ քր. օր. նախագծի հոդված 10-ի բովանդակությունից. պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի, համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, այն կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությանը: Սոցիալական արդարության վերականգնումը հնարավոր է, եթե հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվի այնպիսի պատիժ, որն անհրաժեշտ է ու բավարար նրան ուղղելու և նոր հանցագործությունները կանխելու համար: Այս դեպքում բացառվում է միևնույն հանցագործության համար անձին երկրորդ անգամ դատապարտելը (ԴՅ քր. օր. նախագծի հոդվ. 10, մաս 2-րդ):

Այսպիսով, սոցիալական արդարության վերականգնումը՝ որպես պատժի նպատակ, ենթադրում է անձին, հասարակությանը, պետությանը հանցագործությամբ պատճառված վնասի պատժի միջոցով հնարավորինս հատուցում, հանցագործության վտանգավորության և պատժի համապատասխանություն, միևնույն հանցագործության համար կրկին պատժելու անթույլատրելիություն և ֆիզիկական տանջանքներ պատճառելու կամ մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնելու անթույլատրելիություն:

Ամփոփելով պատժի այս նպատակի վերաբերյալ շարադրանքը՝ նշենք, որ պատժելով հանցագործին և, վերականգնելով վերջինիս կողմից խախտված սոցիալական արդարությունը՝ պետությունը միաժամանակ պաշտպանում է քրեական օրենքի հեղինակությունը և, ձևավորում հարգանք նրա նկատմամբ: Դատապարտյալին պատժելու միջոցով սոցիալական արդարության վերականգնումն իրականացվում է համապատասխանաբար ինչպես հասարակության, այնպես էլ տուժողի համար: Սոցիալական արդարությունը հասարակությունում վերականգնվում է հնարավորինս. պետությունը վերականգնում է հասցված վնասը, իսկ քաղաքացիները համոզվում են, որ պետական մարմիններն ի վիճակի են պատժելու հանցագործին: Տուժողի նկատմամբ սոցիալա-

կան արդարությունը վերականգնվում է հանցագործությամբ խախտված նրա իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությամբ:

Պատժի հաջորդ նպատակը դատապարտյալների ուղղումն է: Դատապարտյալների ուղղումը քրեակատարողական իրավունքի հասկացություն է և ամրագրված է քրեակատարողական օրենքում: Այն մարդու, հասարակության, աշխատանքի, համակեցության նորմերի և ավանդույթների նկատմամբ դատապարտյալների մեջ հարգալից վերաբերմունքի ձևավորումն է, ինչպես նաև իրավահպատակ վարքագծի խթանումը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի նախագծում ուղղման նպատակը, ի տարբերություն ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի, իրավամբ չի կապվում վերադաստիարակման հետ, քանի որ հասարակության համար առաջնայինը հանցագործի մեջ պատժի կրումից հետո ազնիվ քաղաքացի տեսնելն է, որն այլևս ընդունակ չէ հանցագործությամբ: Վերադաստիարակումը ենթադրում է բարոյական դաստիարակություն, որը բազմաբովանդակ և երկարատև գործընթաց է: Համախոս մարդուն «դաստիարակում են» ամբողջ կյանքի ընթացքում, բայց նա ընկալում է միայն կողմնակի բացասական ազդեցություն և վերածվում բարոյագուրկ անծնավորության կամ նույնիսկ հանցագործի: Բնական է, որ նման անձն ի վիճակի չէ երեք կամ հինգ տարում բարոյապես վերադաստիարակվել, առավել և ս անիրական և անիմաստ է այդպիսի բան սպասել դատապարտյալից: Պատժի կրումից հետո նա կարող է դեռ ուղղվել, իսկ թե ինչ չընդհատվի (պատժի սպառնալիքի ազդեցությամբ, թե՛ իր բարոյականության ուժով), մեր կարծիքով, էական չէ: ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդված 46-ը նկատի ունի դատապարտյալի ոչ թե բարոյական, այլ իրավաբանական ուղղումը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, դատապարտյալների ուղղումը քրեակատարողական իրավունքի հասկացություն է, բայց կարելի է համարել նաև քրեախրավական հասկացություն, քանի որ այն որոշակի իմաստով տարածվում է քրեական օրենսգրքի այնպիսի նորմերի վրա, ինչպիսիք են՝ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը (ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդվ. 67), պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը (ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդվ. 72), պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը (ՀՀ քր. օր. նախագծի հոդվ. 73): Քրեական օրենսգրքի նախագծի թվարկված հոդվածները նախատեսում են պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու և պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու սահմանված կարգի վերացում ոչ միայն դատապարտյալի կողմից նոր հանցավոր արարք կատարելու, այլ նաև դատավճռով իրեն վերապահված պարտականություններից խուսափելու դեպքում (օրինակ, բնակության մշտական վայրը կամ աշխատատեղն առանց համապատասխան պետական մարմնի թույլտվության լքելը և այլն): Մնացած բոլոր դեպքերում դատապարտյալը քրեախրավական ուղղման նպատակը համարվում է կայացած, եթե դատապարտյալը նոր հանցանք չի կատարել: Քրեակատարողական ուղղումն այս նպատակին հասնելու միջոց է:

Վերջապես, պատժի երրորդ և, ինչպես հավաստում են բազմաթիվ գիտնականներ, առավել կարևոր նպատակը հանցագործությունների կանխումն է (պրևենցիան): Պատիժը որպես իրավական ինստիտուտ և սոցիալական գործիք, վերջին հաշվով, ուղղված է նոր հանցագործությունների կանխմանը: Հանցագործությունների կանխումը քրեական իրավունքի տեսությունում բաժանվում է երկու խմբի՝ մասնավոր կամ հատուկ կանխում (մասնավոր պրևենցիա) և ընդհանուր կանխում (ընդհանուր պրևենցիա): Օրենսդրական ձևակերպումը պատժի նպատակները չի բաժանում հատուկ ու ընդհանուր պրևենցիաների և հնարավորություն է տալիս այս խնդրի տարաբնույթ մեկնաբանությունների: Պատիժներ նախատեսող քրեական օրենքի առկայությունն ինքնին ունի կանխարգելիչ բնույթ ինչպես պատիժ կողմերի համար (հատուկ պրևենցիա), այնպես էլ նրանց համար, ովքեր հակված են հանցագործության (ընդհանուր պրևենցիա):

Հատուկ կանխումը՝ որպես պատժի նպատակ, ենթադրում է հանցանք կատարած անձի նկատմամբ ներգործության այնպիսի միջոցի կիրառում, որի արդյունքում դատապարտյալը հետագայում ձեռնպահ է մնում նոր հանցագործություններից: Պատժի այս նպատակն իրականացվում է դատապարտյալների համար այնպիսի պայմաններ ստեղծելով, որոնք կբացառեն պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալների կողմից նոր հանցագործությունների հնարավորությունը: Եվ իսկապես, բազմաթիվ հանցագործությունների համար մեղավոր ճանաչված և դատապարտված անձանց կողմից, օրինակ, ուղղիչ հիմնարկներում պատժի կրման ընթացքում նույնատիպ հանցավոր արարքների կատարումը գործնականորեն անհնար է (յուրացում, բռնաբարություն և այլն): Չնայած մի շարք այլ հանցագործություններ, այդ թվում՝ բռնությանը կատարվող՝ սպանություն, մարմնական վնասվածքներ հասցնելը, արվամոլություն և այլն, հնարավոր են նաև ազատագրվման ձևով պատժի կրման ընթացքում: Հատուկ պրևենցիան իրականացվում է ինչպես համապատասխան պատժատեսակի նշանակմամբ, այնպես էլ պատժի կրման ընթացքում քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված դաստիարակչական և ուղղիչ ներգործության այլ միջոցների (օրինակ, խրախուսանքի ու տույժի և այլն) կիրառմամբ: Պատժի այս նպատակի իրականացման համար առավել արդյունավետ են պատժի անխուսափելիությունը և պետության կողմից այն ժամանակին կիրառելը, քան թե պատժի խստությունը: Հասարակությունը, ինչպես և բազմաթիվ իրավաբաններ, թերահավատորեն են գնահատում հատուկ կանխման նպատակի իրականացման հնարավորությունը («բանտում ոչ ոք չի ուղղվում»), բայց, այնուամենայնիվ, պրակտիկան և վիճակագրական տվյալներն ապացուցում են հակառակը. այս նպատակը ոչ միայն սկզբունքորեն իրագործելի է, այլև գործնականում իրականացվում է: Վիճակագրությունը վկայում է, որ դատապարտյալների մեծամասնությունը, այդուհանդերձ, հետագայում հանցավոր արարքներ չի կատարում⁹:

Մեր կարծիքով, հատուկ կանխումը չպետք է նույնացնել դատապարտյալի ուղղման հետ, քանի որ հանցագործի ուղղման հիմնական խնդիրը հետագայում նրա կողմից հանցագործություններից լիովին հրաժարվելն է, իսկ հատուկ կանխման համար առաջնայինը դատապարտյալին ապացուցելն է, որ իր հակահասարակական, անօրինական վարքագծի համար նա անպայմանորեն կպատժվի:

Ի տարբերություն հատուկ կանխման, ընդհանուր կանխումն ուղղված է այլ անձանց կողմից նոր հանցագործությունների կանխմանը: Հանցագործության համար դատապարտվածի նկատմամբ կիրառվող հարկադիր ներգործությունը (պատիժը) կատարվում է այլ անձանց նմանատիպ հանցավոր ոտնձգությունները: Իրավաբանական գրականության մեջ շարունակում է վիճարկելի մնալ այն հարցը, թե վերջին հաշվով ում է ուղղված պատժի ընդհանուր պրևենտիվ ներգործությունը: Հեղինակների մի մասի կարծիքով, պատժի ընդհանուր պրևենցիան ուղղված է հասարակության ոչ փոքրաթիվ անկայուն հատվածին: Հեղինակների մեկ այլ մասի դիրքորոշման համաձայն, քրեական պատիժը պրևենտիվ ներգործություն է ունենում կամ ամբողջ հասարակության, կամ, ծայրահեղ դեպքում, նրա հիմնական մասի վրա: Կարծում ենք, որ երկրորդ տեսակետն ավելի ճշմարտացի է: Պատժի կանխարգելիչ ներգործությունը, ինչպես ընդունված է քրեաիրավական գրականության մեջ, ձևավորվում է երեք փուլով՝ օրենքի ընդունում, պատժի նշանակում և պատժի կատարում¹⁰:

Քրեական օրենքի ընդունումով օրենսդիրը սահմանում է որոշակի վարքագծի անթույլատրելիությունը: Նախատեսվում են պատիժներ այդ արգելքը խախտողների համար, որի սպառնալիքն ուղղված է հասարակության անկայուն տարրերին: Այսպիսով, ընդհանուր կանխման նպատակն իրականացվում է անկայուն քաղաքացիներին ահաբեկելով, իսկ հասարակության մյուս անդամների մեջ հանցագործություններից խուսափելու ցանկությունն ամրապնդելով: Բացի այդ, հանցագործի նկատմամբ որոշակի

⁹ *Sbu* Д.ж. Флетчер, А. В. Наумов, Основные концепции современного уголовного права. М., 1998, *стр* 103:

¹⁰ *Sbu* Уголовное право. Общая часть. Под ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. М., 1998, *стр* 320:

պատժի նշանակումը հոգեբանորեն ներգործում է պոստնեցիալ հանցագործի վրա, վկայում այն մասին, որ օրենքը գործում է, և խախտված արդարությունն անպայմանորեն կվերականգնվի:

Դժվար է համաձայնել այն մտքի հետ, թե նոր քրեական օրենքի ընդունման փաստը, դրա հրապարակումը, արարքի քրեականացումը կամ վերջինիս համար պատժի խստացումը, ինչպես նաև քրեական գործի քննությունը դռնբաց դատական նիստում օրենսդրի կողմից նախատեսված են միայն հասարակության անկայուն, փոքր մաս կազմող քաղաքացիների համար: Կարծում ենք՝ դա վերաբերում է բոլոր քաղաքացիներին: Գործնականորեն խիստ դժվար է հայտնաբերել քաղաքացիների կայունության և անկայունության սահմանագիծը: Մի՞թե կարելի է մարդու արտաքին վարքագծից դատել նրա հայացքների և սովորույթների մասին: Կարծում ենք՝ ոչ: Օրինակ, տնտեսական գործունեության կամ պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտն հանդիսացող քաղաքացիները հիմնականում դրականորեն են բնութագրվում և՛ աշխատանքի, և՛ բնակության վայրում:

Պետք է նշել, որ վերջին տարիների իրավաբանական գրականության մեջ լայն տարածում են գտել ընդհանուր կանխման նպատակը ժխտող տեսակետներ: Մասնավորապես, փորձում են ապացուցել, որ ժողովրդավարական պետությունում (ի տարբերություն ավտորիտար պետության) անհմատ է պատիժների կիրառումն այլ անձանց ահաբեկելու համար¹¹: Իհարկե, պատժի սոցիալական արդյունավետությունն ընդհանուր տեսանկյունից մշտապես գնահատվում է ոչ բարձր, բայց տարբեր երկրներում կատարված սոցիոլոգիական վիճակագրությունը վկայում է, որ քաղաքացիների որոշակի մասը, այնուամենայնիվ, ձեռնպահ է մնում հանցագործություններից միմիայն պատժի սպառնալիքով¹²: Վիճակագրությունը վկայում է նաև, որ քրեական արդարադատության ոլորտում հայտնված անձանց զգալի մասը նախկինում չդատապարտված անձինք են, հետևաբար պատժի ընդհանուր կանխման նպատակը ինչպես նախկինում, այնպես էլ ներկա ժամանակաշրջանում խիստ արդիական է:

Պետք է նշել, որ քրեական օրենսգրքի նախագծում ամրագրված պատժի նպատակները, չնայած բովանդակությունների տարբերությանը, փոխկապակցված և փոխհամաձայնեցված են. մեկ նպատակը ենթադրում է մյուսները, իսկ յուրաքանչյուրի ինքնուրույն իրականացումն օժանդակում է մյուսներին: Պատժի նպատակներն իրագործելի են պատժի նշանակման և կատարման միասնությամբ: Պատիժը պետք է լինի արդարացի, արարքի ծանրությանը և հանցագործի հասարակական վտանգավորությանը համապատասխան: Միայն այդ պարագայում այն կարող է առավելագույնս նպաստել նպատակների իրականացմանը: Միաժամանակ ոչ պակաս կարևոր է նշանակված պատժի պատշաճ կատարումը:

Եզրափակելով մեկ անգամ ևս նշենք, որ քրեական պատիժը հանցավորության դեմ պայքարի գլխավոր միջոցը չէ: Պատիժը հանցագործության, հանցավորության և նրա նպատակների հարաբերակցության մեջ ունի երկրորդային դեր: Պատժի կատարման արդյունավետությունը (հատկապես ազատագրվում պատժատեսակի համար) հեռու է հասարակության տածած հույսերից: Հանցավորության դեմ մղվող պայքարում հիմնական դերը պատկանում է պետության կողմից իրականացվող տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպակառավարչական միջոցառումներին:

Բայց, այնուամենայնիվ, պատիժը հանցավորության դեմ պայքարի ոչ միայն կարևոր, այլև անհրաժեշտ միջոց է: Պատիժն է կասեցնում հանցավոր ոտնձգությունները, ներգործում հասարակության բարոյապես անկայուն անդամների վրա ստիպելով պատժի սպառնալիքի ներքո չկատարել քրեորեն պատժելի արարքներ: Այս կապակցությամբ քրեական օրենքը պատժի կատարումն առանձնացնում է իբրև պետական հարկադրանքի առավել խիստ տեսակ: Այն նախատեսում է խիստ պատժատեսակներ ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների, ինչպես նաև չարամիտ հանցագործների համար: Միաժամանակ քրեական օրենքը բարեհաճ է այն անձանց նկատմամբ, ովքեր զղջացել են հանցագործության համար, հատուցել են պատճառված վնասը, օգնել են հանցակիցների մերկացմանը:

A. M. Хачикян - Проблема целей наказания в уголовном праве. - Цели уголовного наказания - это те фактические результаты, которых стремится достичь государство, осуждая виновного и применяя к нему ту или иную меру уголовного наказания. Учение о целях наказания - одно из наиболее дискуссионных как в истории, так и в теории уголовного права. В течение веков данная проблема занимала умы видных юристов и философов своего времени.

В статье предпринята попытка проанализировать основные теории по этому вопросу и рассмотреть цели наказания, которые определены в проекте уголовного кодекса РА (восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждение совершения новых преступлений).

¹¹ Տե՛ս Ը. Ֆլետչեր, Ա. Վ. Նայմով, *Ոշված աշխ.*, էջ 104:

¹² *Վիճակագրական հետազոտությունների մասին մանրամասն տե՛ս «Российское уголовное право», Общая часть. Курс лекций, под ред. А. В. Найдмова, часть 1. М., 1996:*